
Vitalismen har i de seneste år været genstand for en tiltagende interesse. Alene i Danmark har der været afholdt en række symposier og foredrag, der har haft vitalismen som deres fokus. Ikke desto mindre lider begrebet stadig af en uklarhed og bruges som betegnelse for vidt forskellige fænomener. I nærværende artikel vil jeg forsøge at opstille generelle karakteristika for den litterære vitalisme. Artiklen er tænkt som en introduktion hertil, og der er derfor ikke tale om næranalyser af enkeltværker, men et forsøg på i tematisk oversigtsform dels at opstille hovedkarakteristika for den litterære vitalisme, dels at vise, hvor politisk bred vitalismen egentlig var. Artiklen gør således op med en traditionel tilskrivning af vitalistiske karakteristika til højrefløjen, idet også venstrefløjsforfattere inddrages.

Livets hvileløse rytme

Vitalismen som litterær strømning

Fra Akademiet

Nr. 6, 2011

Akademiet for Æstetikfaglig Forskeruddannelse

Forskeruddannelsesprogrammet Kunst, Litteratur og Kulturstudier

Ph.d.-skolen i Humanistisk Videnskab

Faculty of Arts

Aarhus Universitet

Redaktion: Jørn Erslev Andersen

Redaktionssekretær: Bengerd Maria Juul Thorsen

Layout og teknisk tilrettelæggelse: Tanja Poulsen

Tryk: SUN-TRYK. Fællestrykkeri for Sundhedsvidenskab og Humaniora

Aarhus Universitet. Tlf. 8942 2777

Copyright © Akademiet for Æstetikfaglig Forskeruddannelse og forfatterne

ISBN 978-87-992805-6-8

Kontakt:

Akademiet for Æstetikfaglig Forskeruddannelse

Forskeruddannelsesprogrammet Kunst, Litteratur og Kulturstudier

Langelandsgade 141, bygning 1586

8000 Aarhus C

Telefon: 8942 1818, fax: 8942 5245

E-mail: aekag@hum.au.dk

www.aestetik.forskerskole.au.dk/

Artiklerne har baggrund i løbende kollokvier ved forskerskolen, og har gennemgået peer review

Livets hvileløse rytme

- vitalismen som litterær strømning

Louise Ebbesen Nielsen

Måske er det vitalismens janushoved, der her er på færde, eller også er det blot, fordi vitalismen grundet sin tætte forbindelse til nationalsocialismen længe har været ignoreret som forskningsobjekt. I hvert fald er vitalismen en til tider nærmest uhåndgribelig størrelse, der ses som betegnelse snart for irrationelle udtalelser, snart for den nøgenbadende reformbevægelse.

Vitalismen kan bredt defineres som den opfattelse, at livskraften eksisterer som en autonom, immanent og immateriel kraft, til hvilken der kan opnås adgang.¹ Denne opfattelse er grundlæggende for det, man bredt kan kalde vitalisme: Fra biologiske teorier hos neovitalisten og embryologen Hans Driesch, der forsøger at bevise livskraftens eksistens, over den vitale patos i ekspressionismens lyrik til de i begyndelsen af det 20. århundrede vidt udbredte reformbevægelser, der omfatter næsten alle sider af livet, såsom beklædning, sundhed og bolig. Hvor Driesch eksplicit betegner sin teori om organismernes morfologi vitalistisk, kan man tale om, at en vitalistisk diskurs, dog uden eksplicit at italesættes, kommer til udtryk i eksempelvis Nietzsches beskrivelse af fænomenet liv, i livsfilosofien (Dilthey og Bergson), hvor de filosofiske refleksioner tager deres udgangspunkt i livsbegrebet og i sociologiske teorier, som f.eks. Georg Simmels, hvor livet modstilles formen. Også datidens diskussioner af religionens rolle ført af lægfolk kan læses som udtryk for denne tendens. I disse diskussioner fremfører man, at et opgør med den institutionaliserede religions dogmatiske doceren er vigtigt, fordi netop et sådant opgør kan bane vejen for en religion med udgangspunkt i mennesket.²

Det samme gør sig gældende i de dele af billedkunsten, der centrerer sig om brugen af ekspressive farver (f.eks. hos Emil Nolde eller kunstnergruppen Der Blaue Reiter), det nøgne menneske (f.eks. hos Fidus) og den strålende og livgivende sol, og endelig i litteraturen, i hvilken man fra omkring århundredeskiftet kan konstatere en massiv tilstedeværelse af vitalistiske motiver og sproglige figurer.

Der er blevet skrevet meget om vitalismen i billedkunsten og i livsreformbevægelserne.³ Anderledes ser det dog ud inden for litteraturforskningen, hvor især en forskning inden for vitalismen i den tyske litteratur glimrer ved sit fravær. Eneste værk, der behandler vitalismen som samlet strømning er Gunter Martens' "Vitalismus und Expressionismus", som udkom i 1971. Dette værk giver en fin indsigt i enkeltaspekter af vitalismen, men vitalismebegrebet forbliver uklart, og de aspekter, der fremlæses af ekspressionismens lyriske værker er enkeltstående og hæves ikke til at gælde for vitalismen som strømning. Af Martens' fremstilling fremgår det dog, at vitalismen er at opfatte som forestillingen om en livskraft, som prises (Martens 1971: 16). Vitalisme i litteraturen, som jeg her vil betegne *den litterære vitalisme*, ses eksempelvis hos forfattere som Else Lasker-Schüler og Ernst Stadler, der i deres ekspressive lyrik for et kort øjeblik forsøger at indfange livets forunderlige og dynamiske væsen. Livet beskrives her som en voldsom kraft, der ikke lader sig binde. Til *livet* hører hos disse digtere en række andre temaer, der alle symboliserer livskraftens evige foranderlighed, som f.eks. seksualdrifter, vin og blod. Hos dramatikeren Frank Wedekind kommer vitalismens pragmatiske ønske om et friere liv til udtryk i en kritik af samfundets moralkonventioner (i dobbeltstykket "Lulu" (1892-94), hvor Lulu i den indledende "dyretæmmerprolog" betegnes som et vilddyr i modsætning til husdyrene, samfundet og publikum), mens Wendla Bergmann i Wedekinds

---

stykke ”Frühlings Erwachen” (1891) må lade livet for sin moders manglende lyst til at oplyse hende om seksualitet og undfangelse.⁴ Den litterære vitalisme er mest udpræget omkring århundredeskiftet, men spiller en afgørende rolle i mange litterære værker til i hvert fald 1945.⁵

Den Nietzsche-inspirerede sociolog Georg Simmel beskriver i sit essay ”Der Konflikt der modernen Kultur” fra 1918, hvordan livet ytrer sig i forskellige manifestationer historien igennem. Således ser han eksempelvis det ideelle kunstværk som livets forsøg på at give sig selv en form for selv igen at nedbryde den. Derved bevarer livskraften sin dynamik, som netop er et væsenskarakteristikum ved livet selv: Det flydende, dynamiske og ufikserbare er bestemmende for livskraften. Livets hvileløse rytme er en evig svingning mellem liv og form. Livet er en hvileløs rytme, en evigt bankende puls, der er bundet til at realisere sig i en form. Dette giver livet dets modstridende væsen: Som det evigt dynamiske at være uløseligt bundet til til stadighed at nedbryde den form, det selv antager. Det er artiklens hovedtese, at den litterære vitalismes sprog og temaer udspinder sig som en variation over modsætningen *liv-form*. I den litterære vitalisme er det således altid med udgangspunkt i en kamp mod det forstenede og det ”døde”, at livskraften og dens dynamik fremhæves som det prisværdige. Dette dialektiske forhold er hovedtanken i vitalismen og danner også hjørnesteinen i den litteratur, der fra slutningen af det 19. århundrede aktualiserer vitalistiske forestillinger.

Livet tragiske dialektik

I sin disputats med titlen ”Homo natura” beskriver germanisten Wolfgang Riedel udviklingen frem til vitalismens frembrud som en forskydning i indhold: Hvad, der i begyndelsen af det 19. århundrede blev betegnet som natur, kaldes i begyndelsen af det 20. århundrede liv (Riedel 1996: XIII).

Mennesket er med Darwin blevet et stykke natur, der kan dissekeres som ligene i Gottfried Benns digtsamling ”Morgue” (1912), men det er stadig et åbent spørgsmål, hvori livskraften består. En årsag til, at vitalismen netop får medvind, på trods af at Darwin meget overbevisende har fremført sin evolutionsteori i ”On the Origin of Species” fra 1859, er bl.a., at Darwin netop ikke løser gåden om livets opståen. Nok forklarer Darwin arternes oprindelse og konkluderer, at de nuværende arter må være opstået af ganske få forfædre (Darwin 2006: 303), men formuleringer i stil med “.....*one primordial form, into which life was first breathed*” (Darwin 2006: 303), hvor agens udelades, afslører, at der i Darwins evolutionsteori stadig er plads til en Gud. Dette faktum reflekteres i den vitalistiske litteratur⁶, men bruges også som anstød af den ’neo-vitalistiske’ retning inden for biologien til en afvisning af mekanismen (og en kritik af Darwins teorier). Mekanismens ligestilling af organiske væsener med en maskine tilbagevises som absurde. Det er primært den førnævnte Hans Driesch, der her kommer på bane. I sit hovedværk ”Philosophie des Organischen” fra 1907/08 afviser han mekanismens forklaring på livet som et resultat af fysiske og kemiske processer (Driesch 1928: 11) og sætter i stedet entelekien som forklaringsfaktor for udvikling, dvs. den individuelle morfologi. Drieschs neovitalisme kan læses i direkte forlængelse af bestræbelser i eksempelvis filosofien på at frisætte livet fra en fornuftsdominans, som ses som hæmmende for de essentielle livsprocesser. I Nietzsches beskrivelse af dupliciteten mellem det apollinske og det dionysiske i ”Die Geburt der Tragödie” fra 1872 ses det dionysiske, tøjlesløse og vilde liv som en nødvendig forudsætning for harmonien mellem de to principper. For Nietzsche er denne harmoni at finde i det førsokratiske Grækenland, og han ser den vesterlandske historie som en forfaldshistorie: Med Sokrates blev filosofien, kunsten og kulturen fornuftsdomineret, hvilket ifølge Nietzsche har

---

varet ved til hans egen samtid. Nietzsche baner vejen for livsfilosofien, der med eksempelvis Henri Bergsons beskrivelse af livet som flydende og dynamisk har affinitet til vitalismen.⁷

Disse eksempler fra biologien og filosofien vidner om en fortætning i vitalistiske udsagn, som tidligt finder sted med Nietzsche, men som når sit højdepunkt i litteraturen omkring 1900. På dette tidspunkt kan det, man kan kalde en vitalistisk diskurs identificeres i en lang række videnskaber og hos en lang række forfattere.

Den immanente livskraft

Livskraftens immanens er ledetråden i Brechts første drama ”Baal”. Dramaet er konciperet af en meget ung Brecht, der i reaktion på Hanns Johsts drama ”Der Einsame. Ein Menschenuntergang”, ville skrive et modudkast. Således vendes hovedbudskabet i Johsts drama om: Ikke en verdensfjern tilværelse er forudsætningen for digterisk kreativitet i ”Baal”, men derimod digterens egen deltagelse og tøjlesløse udfoldelse af sin livskraft *i* verden. ”Baal” kan læses som et klassisk vitalistisk eksempel på livskraftens lokalisering i immanensen. Stykkets protagonist, Baal, er en digter, der lever på samfundets rand. Han forsøger at realisere sine digteriske tiltag gennem oplæsninger for borgerne (kritik af borgerens kunstoppfattelse/ af borgerskabet), der bliver genstand for en skarp kritik (civilisationskritik), han bruger sine venner og kvinderne omkring sig til at opnå størst mulig tilfredsstillelse (livskraft prioriteres frem for etiske hensyn), og er i det hele taget et subjekt, der med udgangspunkt i sig selv søger livets kraft (livets immanens).

Således kan ikke blot Baals tilværelse læses som en dynamisering af livet selv, også eksplicit beskriver Baal dette:

”Das Leben ist herrlich: Wie wenn man auf einem reißenden Strom auf dem Rücken hinschießt, nackt, unter orangefarbenem Himmel, und man sieht nichts, als wie der Himmel violett wird, dann schwarz wie ein Loch wird ... Oder wenn man mit spitzen, knirschenden Zähnen eine saftige Frucht zerfleischt ... oder einen Feind niedertrampelt ... oder aus einer Trauer Musik macht ... oder schluchzend vor Liebeskummer einen Apfel frißt ... oder einen weißen Frauenleib gewaltsam schmeichelnd hintüberbiegt, daß Gelenke und Bettpfosten krachen“ (Brecht 1966: 45).⁸

Livet selv er at søge i den dennesidige verden. Karakteristisk for alle de etablerede metaforer er, at de indfanger verdslige oplevelser. Det er ikke i det hinsides, livet skal opleves, men derimod her og nu i verdenen, der ligger lige for Baals fødder. Ovenstående citat omfatter livets ekstremer (skiftende farve på himmelen, sorg, kamp, sex og sult), men også livets mangesidede form: Ikke kun ekstrem lykke hører til livskraften, men også det modsatte. Det er netop i disse kortvarige, momentane oplevelser af ekstase, det være sig i positiv eller negativ form, at livet er herligt, som Baal udtrykker det.

Den dennesidige søgen efter livets kraft er også præsent i andre af datidens litterære værker. I Gerhart Hauptmanns utopiske roman ”Die Insel der großen Mutter” søger en flok kvinder, der er strandet på en øde ø at finde livskraften gennem en realisering af et idyllisk ø-samfund, og i Ernst Jüngers essay ”Das Abenteuerliche Herz” søger jeg’et om bag verdens tilsynekomster, det være sig reklamerne, voksfigurerne eller forrådnelsen på stranden, for at finde tegn på livskraftens eksistens. For som det hedder i ”Das Abenteuerliche Herz”, er denne verdens fænomener kun af betydning i og med, at de gennem *en navlestreng* er forbundet med selve livskraften (Jünger

---

1979: 72). Der er altså ikke tale om en tro på et liv i det hinsides, men om en livskraft i den dennesidige verden, der dels findes i subjektet selv, dels i den omkringliggende verden.

Centralt for italesættelser af en vitalistisk diskurs er forestillingen om, at livet findes i verden. Det er i det dennesidige liv, at livskraften skal søges. Der er altså ikke tale om en transcendent kraft, som giver livet mening; tværtimod former subjektet selv sin tilværelse og giver det indhold. Dette er af stor betydning for den senere klassificering af vitalismen som et irrationelt fænomen, hvilket vi skal se nærmere på i spørgsmålet om vitalismens forhold til det etiske.

Spørgsmålet er nu, om livskraftens lokalisering i det immanente, fører til en videnskabelig-nøgtern tilgang til livet selv? Dette er ikke tilfældet. Som det senere skal vises, ytrer den litterære vitalisme en markant videnskabskritik, der primært retter sig mod videnskabens naive tro på ud fra formen at kunne sige alt om livet selv. Dette reflekteres af Nietzsche, der også kritiserer videnskabens og intellektets enøjethed. Dette gør han bl.a. i "Ueber Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne", hvor han polemiserer mod den tro, at videnskabens (og menneskenes) slutning fra subjektets perception til objektets væsen skulle være adækvat.⁹ Også af Drieschs refleksioner kan der læses en implicit videnskabskritik: Livskraften kan ikke ses i mikroskoper, den kan ikke måles og vejes – den er immateriel.¹⁰ Både hos Nietzsche og Driesch antydes allerede det janushoved, som også er kendetegnende for det vitalistiske livsbegreb i litteraturen.

Georg Heym har poetisk indfanget livsbegrebets dobbelthed. I sit digt "Dionysos" fra 1910 skriver han: "Wo sind die Götter hin. Sie sind verwandelt,/ Sie sind zerstreut. Sie wohnen in der Erde./ O Aphrodite, die zur Spinne ward."¹¹ I denne strofe proklameres metafysikkens endeligt, men

som det også fremgår af strofen, er det metafysiske ikke forsvundet, for Afrodite eksisterer stadigvæk, dog nu som edderkop(!). Strofen kan siges at være paradigmatiske for vitalismens relation til det guddommelige: På den ene side en konstatering af Guds død, på den anden side en henlæggelse af det metafysiske til jorden, til mennesket selv. Denne tanke om det, man kunne kalde det transcendentales immanens, er af afgørende betydning for en forståelse af det vitalistiske livsbegreb.

Den litterære vitalisme kan i denne sammenhæng læses i lyset af Max Webers tese om affortryllesen af verden, som Weber fremfører i 1919 i talen ”Wissenschaft als Beruf” (Weber 2002: 488.). Heri identificerer Weber en tro på, at alle verdens fænomener kan beregnes og kalkuleres. Naturvidenskaberne har gået deres sejrsgang, den offentlige sfære er blevet gennemrationaliseret, og religionen er blevet forvist til den private sfære. Med Webers tese som folie kan vitalismen således på den ene side beskrives som et sekulariseringsprodukt med sin insisteren på livets immanens, idet livskraften som udgangspunkt skal findes i mennesket selv og i den natur, der omgiver mennesket. På den anden side får beskrivelsen af selve livskraften ofte karakter af noget religiøst, hvilket placerer vitalismen som en reaktion mod affortryllesen.

Vitalismens affinitet til det religiøse kommer især til udtryk i vitalismens sprogbrug. I ”Das Abenteuerliche Herz” karakteriserer Ernst Jünger livskraften som sart, hemmelig (Jünger 1979: 98) og inderlig (Jünger 1979: 128) - alle adjektiver, der ikke konkret fastlægger livskraftens egenskaber. Livskraften er således en dennesidig kraft, uden materialitet, der gennemstrømmer alt. Vigtigt er dog, at subjektet for at mærke og komme i kontakt med denne livskraft skal være åben. Man skal ikke leve i middelmådighedens kvælende luft, men derimod søge livskraften i

---

ekstremerne. Det er disse metaforiske forsøg på at beskrive livskraften, der vækker associationer til sprogbrugen i mystiske tekster i forbindelse med beskrivelsen af den guddommelige kraft. Dette er dog ikke den eneste parallel, der kan drages mellem vitalismen og det religiøse; selve etableringen af livskraften har også noget religiøst over sig, ja hos Jünger får den nærmest karakter af at være esoterisk, da kun de færreste kan etablere denne kontakt.

Vitalismens forsøg på at etablere en kontakt med livskraften er dog ikke et forsøg på en udelukkelse af alt verdsligt, f.eks. gennem askese, som det ofte sker i mystikken. Langt snarere kan den vitalistiske søgen efter livskraften karakteriseres som et forsøg på at lukke livet og alt det dennesidige ind (Halse 2004: 2). Vitalismen er livsbejærende: Verdens væsen og livets kerne kan erkendes, og mennesket kan gennem sin åbenhed for livet selv blive en del af den og opnå forening med selve livskraften. Man skal som vitalist altså ikke isolere sig fra verden, derimod skal man deltage i den, suge indtryk og stimulanser til sig for derved at opnå adgang til livskraften. Når Ernst Jünger i ”Das Abenteuerliche Herz” derfor beskriver det at ane tegn i verden, som repræsenterer et andet lag bag begreberne og maskerne (Jünger 1979: 142), så er det netop, fordi livet selv ligger mere eller mindre gemt i verden i og omkring os. Livskraften er immanent.

Forestillingen om livets immanens er en af grundstenene i vitalismen. Dernæst er det væsentlige, hvorigennem en forening med livskraften kan opnås. Man må holde sig for øje, at et forsøg på en bestemmelse af liv er ligeså gammel som menneskeheden selv. Hans Driesch daterer således vitalismens begyndelse med Aristoteles’ virke¹², og hos tænkere så tidsmæssigt distancerede som Heraklit og Goethe kan man også finde lignende tematiseringer af livet. Det, der dog udmærker den litterære vitalisme og i det hele taget den vitalisme, der havde en stor indflydelse på en bred del af praksis

---

og teori fra slutningen af det 19. århundrede, er for det første, at der er tale om en massiv fortætning i disse livstematiseringer, for det andet at der kan opnås adgang til denne immanent forankrede livskraft.¹³

Adgangen til livskraften

I "Das Abenteuerliche Herz" opstiller Jünger tre oplevelser som nøgler til alle andre: rusen, drømmen og døden (Jünger 1979: 72). Man kunne dog med rette tilføje en række andre, som Jünger tematiserer i andre dele af sit forfatterskab, eksempelvis krigsoplevelsen på slagmarken (i "Der Kampf als inneres Erlebnis" (1922)) og smerten (i "Über den Schmerz" (1934)). Disse oplevelser kan karakteriseres som overgangsstadier: Rusen, drømmen og døden, hvor en grænse mellem fantasi og virkelighed er svær at drage, krigen, hvor overgangen fra liv til død ligger snublende nær. Sådanne overgangsstadier ligger hinsides hverdagen og den normale tilværelse, og det kan siges at gælde bredt for den litterære vitalisme, at der skal en tilstand af noget usædvanligt til, det være sig rus, idyl eller vin, for at livskraften anes og opnås. I den vitalistiske beskrivelse af oplevelsen af livskraften ses en tydelig forandring af subjektet: Jeg'et i "Der Kampf als inneres Erlebnis" ser tingene klarere og vurderer sine pacifistiske kammerater som manglende indsigt (Jünger 1980a: 43). Det samme gør sig gældende i eksempelvis "Die Insel der großen Mutter". Nogle af kvinderne på den tropiske ø tolker seksuelt samkvem med den eneste overlevende dreng fra skibbruddet som en forening med en gud. Disse kvinder fremstår forandret efter denne seksuelle ekstase og deraf følgende graviditet: „In der Entwicklungsphase der Kolonie [...] herrschte noch durchaus der still-inbrünstige Rausch der Mütterlichkeit. Sie war als ein vollkommen neues Erlebnis in diesen Frauen aufgeblüht“ (Hauptmann 1953: 810),¹⁴ og de kvinder, der må leve denne oplevelse foruden, bliver enten

---

sindssyge eller begår selvmord (Hauptmann 1953: 811). Den vitalistiske oplevelse af livskraften kan dermed beskrives ved hjælp af begrebet *liminalitet*, som i religionsvidenskabelig ritualteori karakteriserer fasen, hvor mødet med det guddommelige finder sted.¹⁵ I liminaliteten mister de gængse fornuftskategorier gyldighed, og subjektet kommer ud af den liminale fase som et andet menneske (Schjødt 1992: 5, 16). I disse korte stadier, som har karakter af øjeblikke, oplever subjektet livskraften uden at kunne applicere de forståelseskategorier, som er medbragt fra den almindelige hverdag og vender tilbage med en viden om, at den grå hverdag blot er en skal, at livskraften skal søges hinsides hverdagen og ofte i ekstremerne.

Det er dog, som om rusen i forskellige varianter synes at være det foretrukne middel til at gøre livskraften tilgængelig. Hos digteren og lægen Gottfried Benn er det stimulansen gennem kokain og andre mere eller mindre giftige lægemidler, der sætter jeg'et i forbindelse med verdens og livets væsen hinsides rummets forudsigelige kategorier.¹⁶ Også hos Jünger tildeles rusen en særlig rolle gennem en nøgtern, næsten videnskabelig beskrivelse af (coca-)plantens særligt gunstige vilkår i varme omgivelser med stærk sol (Jünger 1979: 138). Rusen kan også opnås gennem eksempelvis indtagelse af vin og mad og gennem kønslig omgang med kvinder. I Brechts "Baal" er dette tilfældet. Baal æder, drikker og nyder kvinder som et rusmiddel. Dette fremtræder eksplicit, idet Baal siger til en af sine elskerinder, Sophie Dechant, at han har hentet hende, fordi han er sulten (Brecht 1966: 41). Både kvinderne (der er en hel del af dem) og indtagelsen af mad og drikke bliver forudsætningen for Baals uhæmmede udfoldelse af sin livskraft og dermed, i hans tilfælde, adgang til det skabende potentiale, han som digter har brug for.

Den vitalistiske grænsesituation er, som nævnt, karakteriseret ved at være uden for de kategorier, der traditionelt definerer rummet, såsom årsag-

virkning. Adgangen til livskraften nås således hinsides den kvælende *Alltäglichkeit*, hverdagen og middelmådigheden. En sådan flygtig tilstand lader sig kun svært karakterisere, og derfor beskrives livet og dermed selve livskraften metaforisk, for sproget rækker ikke til at indfange livskraftens dynamiske og flygtige væsen.

De to klassiske kriterier for, at man overhovedet kan tale om vitalisme, nemlig livets immanens og adgangen til livet, gælder som vist også for den litterære vitalisme. Der er imidlertid ikke tale om en entydig, sekulær livsimmanens, men derimod om en dobbelthed i selve immanensbegrebet. Denne metafysiske tendens i de vitalistiske tekster kommer også til udtryk i adgangsmulighederne. Man søger her i ekstremerne, som netop ligger længst væk fra den normale hverdagssituation, for at føle selve livskraften. Denne struktur er næsten identisk med det rituelle subjekts initiation i religiøse ritualer, hvor subjektet også træder ind i en fase, hvor de normalt gældende regler er ophævet, for efter ritualet at vende tilbage til hverdagen som et nyt menneske. Vitalismen er derfor – på baggrund af de to første kriterier – ikke entydigt klassificerbar som en sekulær strømning. Den er tvetydig i sit forhold til det religiøse og kan derfor *contradictio in adjecto* karakteriseres som udtryk for en *metafysisk dennesidighed*.

Vitalismens sprog

Spændingen mellem liv og form, mellem det dynamiske og det fastfrosne kommer til udtryk i den litterære vitalismes sprog. Eksplicit beskriver Jünger i ”Das Abenteuerliche Herz” dekadencens sprog som ordets mangel på strømstyrke (Jünger 1979: 88). Man kan i den forbindelse læse vitalismens brug af metaforer for livets kraft som et forsøg på at indkredse det ubeskrivelige, dynamiske liv, som et forsøg på at overvinde dekadences

---

sprogkrise som beskrevet i Hugo von Hofmannsthals "Ein Brief". Heri beskriver Lord Chandos sine mislykkede forsøg på at gengive virkeligheden sprogligt. Den litterære vitalisme har – sådan kunne man tolke Jüngers udsagn - modsat dekadencen erkendt sprogets uformåenhed og griber til metaforer.

Der synes i den litterære vitalisme at være en særlig forkærlighed for metaforer taget fra naturens kredsløb, det blomstrende og foranderlige. Årstiderne og deres vekslens symboliserer i den forbindelse en ny tilstands indtræffen og skaber et mulighedsrum for livskraftens udfoldelse. Sommeren eller foråret udgør derfor ofte rammen for den vitalistiske fortælling og med dette valg indikeres, at vitalitet og styrke kun er at opnå i de rette omgivelser. Således foregår "Baal" om sommeren, som sammen med brændevin og sang udgør forudsætningerne for Baals handlen (Brecht 1966: 11). De lange sommerdage skaber gunstige betingelser for Baals udfoldelse og livsbejævn, som han - omgivet af sol, vin og kvinder - har de perfekte muligheder for at udtrykke og opnå. Også i "Die Insel der Großen Mutter" sætter det tropiske klima rammen for kvindernes mulige opnåelse af adgangen til livskraften. Hvor dette ikke er tilfældet, men hvor der alligevel eksplicit refereres til en årstidsmæssig ramme, drages der paralleller til det sprudlende forår. I Carl Zuckmayers lystspil "Der fröhliche Weinberg" udspiller handlingen sig således om efteråret, men dette får karakter af forår, bl.a. qua et kompositum som „Frühlingsherbst“ (Zuckmayer 2002: 308) (forårsefterår). Foråret bliver således et billede på muligheden for livskraftens udfoldelse.

Den litterære vitalisme betjener sig endvidere af en række metaforer, som alle symboliserer livskraftens dynamiske væren. Her betones især det glødende, ilden, det flammende og varmen. Alle disse symboliserer det lidenskabelige og tøjlesløse ved livskraften og betegner en nærhed til livets kraftcenter, som eksempelvis hos Hauptmann, hvor ilden beskrives som

---

altomsluttende, som værens væsenkerne (Hauptmann 1953: 295), eller hos Jünger, hvor det hedder: „Alle Menschen und Dinge dieser Zeit drängen einem magischen Nullpunkt zu. Ihn passieren, heißt der Flamme eines neuen Lebens ausgeliefert zu sein; ihn passiert zu haben, ein Teil der Flamme zu sein.“ (Jünger 1979: 116f.).¹⁷ Ikke blot passivt at være ”udleveret”, men ligefrem at være ”en del af” flammen kan tolkes som opnåelsen af livskraften. Fælles for disse udsagn er, at de hører til vitalismens forsøg på at konkretisere livskraften, trods dette foretagendes umulighed. Alle disse metaforer kan sanses, og det er netop et karakteristikum ved den litterære vitalisme, at erfaringen opprioriteres, og at fornuften (og den institutionaliserede videnskab) er genstand for kritik. Det lidenskabelige gemyt, der handler spontant, af hjertet (jf. titlen ”Das Abenteuerliche Herz”) og individuelt er den vitalistiske idealtipe.

Livet som strømmende og evig foranderlig kraft udtrykkes også metaforisk ved eksempelvis havet, det strømmende og hvirvlende. Livet kan her dels betegnes som strømmende (Jünger 1980a: 65, Jünger 1979: p. 74), dels kan strømmen og havet bruges direkte som symbol for livskraften. Den vitalistiske sprogbrug bugner af den slags metaforer og symboler for livskraften. Overalt betones kraften og frugtbarheden i mennesket. I den forbindelse indtager også *blodet* en særlig rolle. I Jüngers ”Der Kampf als inneres Erlebnis” behandles blodet således i et særskilt kapitel. Her kan blodet antændes og blive livets symbolske brændstof. I ”Das Abenteuerliche Herz” skriver Jünger: „So begannen wir das seltsame Schauspiel zu ahnen, das sich bereitet, wenn Blut in einen erstarrenden Mechanismus schießt. Sein erstes Symbol war der Krieg...“ (Jünger 1979: 107).¹⁸ Citatet lader sig let læse som en omskrivning af begrebsparret liv-form: Det flydende blod, ladet med kraft, sprænger den stivnede mekanisme (konventionerne) i krigen. Blodet kan i den

---

sammenhæng opfattes som det dynamiske liv, som til stadighed må sprænge formen. Symbolsk herfor står krigen, der byder et mulighedsrum for dette scenario. Også i Jüngers ”Der Kampf als inneres Erlebnis” fungerer blodet som et billedkompleks for livskraften, idet blodets opkogning (Aufschäumen) symboliserer frisættelsen af livskraften (Jünger 1980a: 15). En lignende symbolværdi har blodet, når Baals ven Ekart foreslår Baal at tage på landet med det argument, at det opfrisker blodet (Brecht 1966: 31).

Det svulstige er ikke svært at genkende i vitalismens sprog. De her omtalte værker bevæger sig dog hele tiden inden for rammerne af et ikke-patetisk sprog, der placerer disse værker hinsides hjemstavns litteraturen, der monoperspektivisk og mimetisk forsøger at gengive en for længst svunden bondeidyl (Dohnke 1998: 481). Alligevel er det ikke uforståeligt, hvorfor den vitalistiske sprogbrug så uproblematisk lod sig overtage af nationalsocialisterne og bruge i propagandaen for det tredje rige. Den eksplicitte betoning af kraften i eksempelvis blodet viser, hvorfor vitalismen forholdsvis let lod sig instrumentalisere.

Vitalismens civilisationskritik: By og land

Følelsen af undergang og forfald tilspidses med 1. Verdenskrigs udbrud, der i første omgang ses som en renselse af museale samfundsindretninger, men som i sidste ende - i hvert fald hos en stor del af de ekspressionistiske forfattere - fører til en indsigt i og erkendelse af krigens gruopvækkende meningsløshed. Thomas Mann skriver i sit store essay ”Betrachtung eines Unpolitischen”, som er forfattet i krigens år, om det tyske kulturbegrebs problematiske kontamination med begreber, der ligger den tyske ånd fjernt, såsom politik. Essayet er gennemsyret af tanken om forfald og destruktion af det oprindelige. Ligeledes proklamerer Oswald Spengler i 1918 i ”Der

---

Untergang des Abendlandes”, som titlen siger, vesterlandets endeligt, og værket får en enorm virkning, da det indfanger en i samfundet udbredt følelse af dekadence og forfald. I den tidlige vitalisme omkring århundredeskiftet kommer denne angst for det dekadente, for at forfalde til en nervøsitetskultur til udtryk i en søgen mod det landlige og oprindelige i naturen. Dette ses særligt tydeligt i den tyske reformbevægelse, f.eks. i *Wandervogel*-bevægelsen, der samlede unge til vandring og madlavning i den fri natur, langt borte fra den forurenede by.

Et litterært eksempel på denne søgen efter livskraften i den ubesmittede natur er Gerhart Hauptmanns roman ”Die Insel der großen Mutter” fra 1924. I pagt med livets oprindelse og i en jordisk nærhed skaber de strandede kvinder et matriarkat, der hinsides den mandsdominerede civilisation legemliggør en livsbejaende kultur (Hauptmann 1953: 142). Civilisationskritikken ytres eksplicit, eksempelvis når kvinderne sammenligner deres situation på Île des Dames med det Europa, de kommer fra. Hauptmann lader en af kvinderne sige: „Wir sind durch eine Masche des Netzes der Zivilisation.[...]wie gefangene Fische in den freien Ozean zurückgerutscht“ (Hauptmann 1953: 21).¹⁹ Bag dette net, men stadigvæk i verden selv – ikke i det hinsides - eksisterer der altså et mere ægte og sandt liv, som man kan få adgang til. Den herværende tilværelse bliver således et reelt eksisterende modbillede til et overfladisk samfund, som undertrykker livskraftens udfoldelsesmuligheder.

Livskraften kan dog ikke kun søges i den uspolerede natur. Således opfatter andre forfattere den moderne civilisations konstituent, storbyen og industrien, som udtryk for livskraftens bankende puls, her bag maskinerne, i byens brusen og larm. Livet beskrives i denne del af den litterære vitalisme som en dunkende kraft bag storbyens reklamesøjler og sporvognenes endeløse

---

kørsel. Det er ikke på overfladen, i de monterede reklamespots, at livet ligger; det er derimod bag byens mekaniske vrimmel, at livets instinkt kan findes (Jünger 1979: 99). Byen bliver med moderniteten således ikke blot et tegn på dekadence; denne værditilskrivning finder ganske vist sted i en stor del af litteraturen som beskrevet ovenfor hos Hauptmann eller i rejselitteraturen²⁰, i hvilken protagonisterne søger en mere sand tilværelse i utopiske rejsemål, men byen kan også udgøre en mulighedsbetingelse for selve adgangen til livskraften. Det er i byen, at Brechts Baal primært søger livets kraft, og således tager han sine første poetiske skridt i soiréen med dertilhørende publikum. Baal må gå til grunde. Og trods venners advarsel og opfordring til at få sol på huden og mærke den landlige duft, følger Baal dem ikke. Stykket indeholder dermed en dialektisk modstilling mellem by og land: På den ene side er Baal nødt til at søge livet selv i byen, på den anden side anes en mulighed for en sundere livsudfoldelse uden for byen. Når byen også kan fungere som vitalt topos, så er det fordi, vitalismen ikke kun – som i hjemstavnlitteraturen – prædiker et i livsreformbevægelsernes ånd sundt liv, forstået som en form for asketisk afholdenhed fra eksempelvis alkohol, kød og tobak, men også i dekadente topoi ser en potentiel livskraft. Også i forfald, råddenskab og seksuelt frisind, som typisk forbindes med det udsvævende byliv, kan livskraften findes.

Fælles for begge beskrivelser af livskraftens tilstedeværelse i henholdsvis byen og naturen er en forestilling om civilisationen som overflade, som et net, men dog med en forbindelse eller adgang til det underliggende, skjulte liv. Det er kendetegnende for den litterære vitalisme, at dens tematiske karakteristika kan finde deres realisering i modsatrettede størrelser som her byen og landet. Man kan således ikke partout definere vitalismen som en slags agrarromantik. Hermed er vitalismen ganske vist

---

blevet forbundet, og det er formodentlig også årsagen til, at den er blevet slået i hartkorn med nationalsocialismens frugtbarhedsideal og idealer om det stærke menneske. Dette er dog et alt for ensidigt billede af vitalismen. Vitalismen går på tværs af fløje og kan således findes både hos forfattere, der hørte til den nazistvenlige lejr, såsom Ernst Jünger og Gottfried Benn og i værker af venstreorienterede forfattere, såsom Bertolt Brecht og Carl Zuckmayer. Ikke alene de vitalistiske forfatters politiske tilhørsforhold, men også deres epokemæssige antyder vitalismens bredde; den lader sig ikke begrænse til eksempelvis ekspressionismen, men omfatter en bred vifte af forfattere, der alle skriver mellem slutningen af det 19. århundrede og 1950'erne.

Videnskabskritikken

I vitalismen er videnskaben genstand for en skarp kritik. Videnskaben symboliserer i det hele taget i vitalismen det forstenede liv, som for enhver pris må bekæmpes. Jünger udtrykker det i en prægnant formulering, der lyder: „An der Zoologie tritt der der Wissenschaft eingeborene Drang, das Leben zu töten, um über das Lebendige Aussagen machen zu können, besonders einleuchtend hervor.[...]indem sie aus dem Gewordenen auf das immerdar Werdende zu schließen und so das wunderbarste, flüchtigste Wesen der Welt in ihre logischen Fassungen zu schrauben sucht“ (Jünger 1979: 98).²¹ Med videnskabelige begreber, kemiske stoffer og eksperimenter er det ifølge Jünger umuligt at indfange livets væsen. Videnskaben bliver i vitalismen et skældsord, der betegner enhver form for kvælning af det dynamiske, sprudlende liv. Oftest skinner i disse polemiske udfald, som det ses hos Jünger, en stærk indflydelse fra Nietzsche igennem. Nietzsche står som den filosof, der mest markant har sat sit præg på vitalismen. Han erfarede en enorm reception fra

---

århundredeskiftet og havde en stor indflydelse på en lang række forfattere, som læste, men dog ikke altid forstod, hans værker. Dette gælder også for vitalismen bredt; Nietzsches tanker gennemstrømmer mange af de værker, der kan betegnes som vitalistiske.

På bekostning af videnskaben og det klassiske skolesystem opprioriteres tanken om autodidakten i den litterære vitalisme. Autodidakten står netop uden for den klassiske vidensinstitutionalisering og er fri af alle rammer, åben for livets gennemstrømmende kraft. Et eksempel på dette modbillede er Brechts "Baal". Baal er landstryger og lærer af livet selv. Han vandrer rundt på må og få og lader diverse stimuli bidrage til sin umættelige søgen efter livet selv. Også hos Ernst Jünger ses denne romantisering af autodidakten. Helt eksplicit udtrykker Jünger det i en påstand om, at mennesket godt nok opdrages, men dog danner sig selv (Jünger 1979: 529). Tanken om skolesystemets fastfrosne livs- og dannelsesbegreb tages ligeledes op af andre vitalistisk prægede forfattere, eksempelvis af Hermann Hesse i "Unterm Rad" (1906), hvor skolesystemets kvælning af enhver potentiel ånd og gnist af geni bliver udsat for en bidende kritik.

Med begreberne *liv-form* som folie fanges således mange af vitalismens forsøg på at todele samfundet. Vitalismen bliver på den måde også en karakteristik af et *jeg* i forhold til et *dem*, og dermed også et eksistentielt projekt. Dette ses særligt hos Jünger, der i sit essay "Über den Schmerz" skriver følgende: „Nenne mir Dein Verhältnis zum Schmerz, und ich will Dir sagen, wer Du bist!“ (Jünger 1980: 145).²² I hvilken relation, man står til livskraften eller til søgningen efter den, bliver således en indikator på, hvilket menneske man er. I "Das Abenteuerliche Herz" bruger Jünger dette i et angreb på borgeren, der end ikke er interesseret i at søge livet selv (Jünger 1979: 138),²³ og i "Der Kampf als inneres Erlebnis" rettes angrebet mod

soldater, der ”har nok af krigen”: Krigen er større end dem, mener Jünger, og soldaternes kritik ser han som et symptom på, at de ikke har vundet den mindste erkendelse gennem krigen (Jünger 1980a: 43). Ens forhold til selve livskraften eller rettere til søgningen efter den er således bestemmende for, om man er et vitalt menneske, eller om man snarere er at klassificere som den avitale borger.

Livet - en kamp

Søgningen efter livskraften bag samfundets overflade skildres i den litterære vitalisme ofte som en kamp. Kampen bliver derved også et mål i sig selv, idet subjektets grundindstilling heri er vitalistisk. Kampbegrebet vækker naturligvis associationer til Darwins begreb – eller metafor (Darwin 2006: 40) – ”Struggle for Existence”, og det er også i den kontekst, at kampmotivet her skal behandles. Darwins tese i ”On the Origin of Species” er, at en overproduktion af individer er årsag til en kamp om eksistens (Darwin 2006: 41). Kampen kan således ses som en reguleringsmekanisme. Denne tanke vinder udbredelse især gennem socialdarwinismen og eugenikken. Darwin tilsluttede sig ikke alle punkter af socialdarwinismen. Ikke desto mindre fik socialdarwinismen en enorm virkning, ikke mindst for forståelsen af Darwins egne teorier. Kernen i socialdarwinismen er den opfattelse, at de civilisatoriske indretninger hæmmer den naturlige selektion – en konsekvens af den moderne civilisation, som Darwin faktisk også selv havde fremhævet (Schmuhl 1994: 143). Dermed blev der draget en parallel mellem den dyriske og den menneskelige kamp, som Darwin dog ikke selv havde ekspliciteret i ”On the Origin of Species”. I denne menneskelige kamp ligger der dog et paradoks: På den ene side synes kampen afgørende for en videreudvikling mod et højere stadium, på den anden side synes kampen fra et etisk perspektiv barbarisk.

Analogislutningen fra dyr til menneske ses også i den litterære omsætning af kampmotivet (Sprengel 1998: 15ff). I forbindelse hermed finder man i litteraturen generelt, og altså ikke kun i den vitalistiske, to former for reception af denne kamp: For det første en klage over det barbariske i kampen, for det andet en optimistisk reception af kampen, hvor denne omsættes i en tro på fremskridtet (Sprengel 1998: 21). Af sidstnævnte strategi benytter den tyske forfatter og naturforsker Wilhelm Bölsche sig, idet han afslutter sit værk "Entwicklungsgeschichte der Natur" (1894-1896) med en fremstilling af mennesket under titlen "Aufsteigende Entwicklung" (Sprengel 1998: 22), altså en opadstigende udvikling, hvor mennesket ses som sidste trin. Det synes at være kendetegnende for den vitalistiske litteratur, at Darwins teorier og begreber reciperes positivt, hvilket ligger i tråd med den vitalistiske opfattelse, at kampen netop ligger hinsides den regelmæssige hverdag og etableres i en ekstrem situation, hvor kontakten til livskraften kan opnås.

To eksempler skal gives her: For det første Carl Zuckmayers fortælling om den dyriske kamp i "Die Geschichte vom Tümpel", for det andet Ernst Jüngers fremstilling af kampen i "Der Kampf als inneres Erlebnis". I Zuckmayers "Geschichte vom Tümpel" udfoldes et dyrisk drama fra forår til efterår. Fra dyrenes opvågning forårsaget af solens pludselige varme over en kamp for eksistensen, som medfører, at mange går til, mens få overlever. Altså umiddelbart et darwinistisk scenario, men som det skal vises dog i en vitalistisk udgave.

Indledende varsles i "Die Geschichte vom Tümpel" forårets komme, der fremstår som en harmonisk afløsning for den kolde vinter, for med foråret opvågner livet, og der er nok næring og plads til alle (Zuckmayer 2004: 61). Langsomt forandrer eksistensbetingelserne sig dog, og livet i vandhullet beskrives som en voldsom udlevelse af instinkterne:

„Einen Augenblick dehnte sie [eine Raublarve] die Schwimm-, Fang-, und Freßglieder, dann schnellte sie in peitschendem Ruck durchs Wasser und packte ein zappelndes Körperbündel, eine große, schon mit Füßen bewehrte Krötenquappe, zerrte und zog sie hinab in die dunkel quirlenden Grundwässer, zwischen die fauligen Stümpfe geknickter Rohre und überschwemmter Weidenbüsche, schlug ihre Zähne immer tiefer in die Weichen des verzweifelt kämpfenden Tieres und begann das Blut und alle Säfte aus dem langsam ersterbenden Körper zu saugen“ (Zuckmayer 2004: 61).²⁴

Eksemplet er paradigmatiske for fortællingen; livet i vandhullet beskrives med verber og adjektiver, der alle sprogliggør bevægeligheden og det instinktive i handlingen („schnellen“, „in peitschendem Ruck“, „zappeln“, „schlagen“, „kämpfen“, „saugen“).²⁵ På trods af den tilsyneladende grusomhed i citatet, er det repræsentativt for naturens harmoni og kredsløb. Kampen er harmonisk, så længe omgivelserne (lige mængde sol og regn) understøtter disse. I Zuckmayers fortælling tiltager solens styrke, og det er dette, der forårsager det kaos, der herefter udfoldes. Fra det øjeblik, hvor solen med ”stærkere brand”, ”voldsom, ædende ild”, ”stadig hårdere”, ”stadig dybere”, ”stadig tørrere” (Zuckmayer 2004: 61)²⁶ påvirker livet i vandhullet, tager kampen om liv en stadig mere horribel form. Der kæmpes om overlevelsen, samtidig med at frugtbarheden aftager (køernes yver hænger slapt (Zuckmayer 2004: 61). Således bliver kampen beskrevet som tiltagende i grusomhed:

„Furchtbar tobte der Kampf in den Tiefen zwischen den grausamen Räubern, den fangzahnbewehrten Libellenlarven, den

---

Blutegeln und den alten fraßgierigen, *über ihr Maß gewachsenen* männlichen Molchen. Viele lebten mit zerfetzten, *langsam nachwachsenden* Gliedern, schwärenden Wunden, rissiger Haut“ (Zuckmayer 2004: 64, min kursiv).²⁷

Læses Zuckmayers fortælling i lyset af Darwins evolutionslære ses en markant forskel: Hvor Darwin i modsætning til sine forgængere (f.eks. Johann Gottfried Herder i ”Ideen zu einer Philosophie der Geschichte der Menschheit”) mente, at omgivelserne spillede en mindre rolle i evolutionen, synes disse nu at indtage en væsentlig rolle i Zuckmayers fortælling. Gennem solens dominans bliver kampen ulige, og naturen transformerer sig, den bliver *unaturlig*. Nu ligger en sådan forklaring ikke helt uden for Darwins teorier, klimaet kunne således blot læses som årsag til kampens årsag (nemlig mangelen på føde), og fortællingen kunne på denne måde ses som en realisering af ”Struggle for Existence”. For dette taler også, at dyrene i fortællingen rent faktisk når et højere udviklingsniveau, for selvom der er mange tabere i den hensynsløse kamp om overlevelse, overlever nogle, og disse er: „groß und stark und lebten lange“ (Zuckmayer 2004: 67).²⁸

Zuckmayers fortælling kan dog også læses som et vitalistisk modudkast, eller måske rettere som en vitalistisk tilføjelse til Darwins evolutionslære. Ved fortællingens slutning gives nemlig en anden forklaring på larverne og ungdyrenes overlevelse end den konkrete kamp. Disse undslipper døden ved et tilfælde, for de overlever ved at finde ly for solens dræbende stråler i køernes normalt dødelige fodspor. Det kampbegreb, der udfoldes i Zuckmayers fortælling, læner sig tæt op ad Darwins (begge steder beskrives en kamp mellem dyr og ikke mellem mennesker), men i sidste ende afgøres kampen i Zuckmayers fortælling af tilfældet.

En analogislutning fra dyr til menneske ligger lige for, også selvom Darwin ikke selv nævnte mennesket i "On the Origin of Species", for i den menneskelige kamp, i krigen, kommer det instinktive og dyriske til udtryk. I kampen befries mennesket fra civilisationens tøjler og kan lade sin kraft og sit instinkt få frit løb. Mennesket bliver i kampen fri af tidens form (samfundets indretning) og lader den overtidslige artsbestemthed komme frit til udtryk qua livskraftens dynamik.

Kampen bliver i den litterære vitalisme, og især før og med begyndelsen af 1. Verdenskrig et symbol på ødelæggelsen af alle værdier (jf. Nietzsches "Zerstörung aller Werte") og på begyndelsen til noget nyt. Den menneskelige kamp tematiseres af eksempelvis Ernst Jünger. I sit tredje skrift om 1. Verdenskrig "Der Kampf als inneres Erlebnis" beskriver Ernst Jünger, hvordan det slumrende dyr i mennesket i krigen vågner til dåd, den civilisatoriske maskering falder og urmennesket træder frem (Jünger 1980a, p. 15). Det er i krigen, at mennesket kan overskride de gældende love og følge sit instinkt. Mennesket kan således bryde fri af den kvælende hverdag og middelmådighed og lade det før-civilisatoriske urmenneske træde frem. I mennesket er der derfor, ifølge Jünger, bevaret en kerne, mennesket er stadig – trods civilisationens udvikling, etiske normer og samfundets love – et dyr. Jünger erkender dog også, at mennesket er præget af den udviklede ratio, således bliver eksempelvis følelsen af gru kategoriseret som ikke-dyrisk og som et tegn på menneskets fornuft. Når den litterære vitalisme glorificerer kampen, så har det med kampens status at gøre. Denne bliver set som et frirum, en mulighed for i et kort moment at løsrive sig fra samfundets konventioner og herved træde i kontakt med selve livskraften. Det er her mennesket træder i et forhold til sin art. Tvekampen i "Der Kampf als inneres Erlebnis" bliver på den måde en urkamp en miniature.

Selvom Darwins forståelse af kampen i ovenstående eksempler udelukkende beskrives som en positiv begivenhed, betyder dette ikke, at kampen ikke også har negative sider. Disse registreres også, som det sås hos Zuckmayer, men grundlæggende er det karakteristisk for den litterære vitalisme, at kampen reciperes positivt, netop fordi den ligger hinsides det middelmådige og dermed udgør en mulig forudsætning for, at adgangen til livskraften kan opnås. Civilisationen udgør her den stivnede modpol til krigen, som bliver det frirum, hvor det dynamiske liv frit kan udfolde sig.

Vitalismen og det etiske

Vitalismen blev og bliver til dels også stadig anvendt synonymt med irrationalisme. Eksempelvis tegner Georg Lukács i ”Die Zerstörung der Vernunft” en lige linje fra Schelling over Nietzsche til Hitler, som alle betegnes som del af en irrationalistisk bevægelse i Tyskland. Den norske vitalismeforsker Eirik Vassenden har fremhævet, at æstetikken i vitalismen altid prioriteres over etikken (Vassenden 2007: 281). Det er således altid på bekostning af moralske hensyn, at adgangen til livskraften forsøges opnået. Et særligt eklatant eksempel herpå er Brechts ”Baal”. I stykket dræber Baal ufortrødent sin ven Ekart og hans efterfølgende reaktion er: „*Also tot? Armes Tierchen, mir in den Weg kommen*“ (Brecht 1966: 72).²⁹ Baals handlen i verden i forhold til sine medmennesker er styret af hans uudslukkelige vilje til liv.

„*Was man will [...] ist was man muß*“ (Brecht 1966: 59),³⁰ udtaler Baal og sammenfatter således sin livsdrift som det princip, hvorefter han handler. Baal bliver dermed også et eksempel på Vassendens udsagn, for Baals hæmningsløse udfoldelse er netop kilden til hans kunst, hans poesi, og således må etiske hensyn vige for den æstetiske skabelsesproces.

Deraf følger naturligt nok, at det onde tematiseres i vitalismen. Hos Jünger er det onde, *das Böse*, ikke som i det konventionelle samfund en kategori, der sammenfatter uetiske, ikke-ønskede handlinger, men derimod en del af den vitalistiske søgen efter livskraften i ekstreme. Truslen mod individet udgøres således ikke af en ond kraft, men af middelmådigheden, den borgerlige, kvælende luft, som dræber enhver vitalitet. Det onde befinder sig netop i grænseområdet, det område, som er så efterstræbelsesværdigt i forsøget på at opnå en adgang til livskraften. Jünger citerer den franske digter Théophile Gautiers udsagn ”*barbari er bedre end plathed*” (Jünger 1979: 138),³¹ og i denne prægnante formulering sammenfattes Jüngers generelle holdning i ”Das Abenteuerliche Herz”: Hellere en søgen i ekstreme på bekostning af etikken end at være en del af den grå borgerlighed, der lever inden for de stivnede rammer uden at bryde dem. Jünger er ikke alene om denne eksplicite moralkritik; i Brechts ”Baal” undergraves moralkategoriernes sandhedsværdi i ”Die Legende der Dirne Evlyn Roe” i form af den fromme luder, der hverken finder plads i himmel eller helvede (Brecht 1966: 25f.). Brecht afslører hermed borgerskabets forløjede handlemåde i en blotlæggelse af moralbegrebernes relativitet.

Den litterære vitalismes forkærlighed for ekstreme forklarer, hvorfor det etiske nedprioriteres; ekstreme nås hinsides de af samfundet fastsatte (etiske) rammer – og disse skal netop nedbrydes, hvis subjektet skal kunne realisere sit iboende potentiale, sin livskraft. Under disse samfundsmæssige rammer er moralkategorierne også at henregne. Den litterære vitalisme udfordrer således som et led i sin *formødelæggelse* de gængse moralkategorier og kan derfor opfattes som en kritik af en fornuftsdominans.

Konkluderende bemærkninger

Den litterære vitalisme, som jeg har valgt at kalde litteraturens omsætning af den vitalistiske diskurs, påvirkede langt flere forfattere end hidtil antaget. I denne artikel har jeg primært inddraget værker af Ernst Jünger, Bertolt Brecht, Carl Zuckmayer og Gerhart Hauptmann. Værkerne synes ved første øjekast vidt forskellige – ”Baal” (1918) er et drama om en drikfældig digters forsøg på et litterært gennembrud, ”Der fröhliche Weinberg” (1925) er Zuckmayers gennembrudsstykke, hvori han beskriver en række forviklinger i forbindelse med et selskab på et vingods, ”Die Geschichte vom Tümpel” (1926) er en fortælling om dyrelivet i et vandhul, Hauptmanns ”Die Insel der großen Mutter” (1924) er en utopisk roman om en flok kvinder (og én dreng), der strander på en eksotisk, øde ø, mens Jüngers ”Das Abenteuerliche Herz” (1929) er et jags dagbogsoptegnelser indeholdende refleksioner over drømme og betragtninger og ”Der Kampf als inneres Erlebnis” (1922) er et glorificerende skrift om 1. Verdenskrig. Såvel den tidsmæssige som den epokemæssige spredning og politiske vidde vidner om vitalismens rækkevidde.

Fælles for disse værker inden for den vitalistiske diskurs er, at de priser livet selv og et ønske om en frisættelse af livskraften og om at skabe de mest gunstige vilkår for en sådan. Dette ønske fordrer et opgør med alt livshæmmende, som ses som en formgivning af det formløse. Jünger beskriver i ”Das Abenteuerliche Herz”, hvordan en ”forstenet form af livet sprænges til pulver” i krigen (Jünger 1979, p. 107). Det er således her i den ekstreme situation, uden for hverdagens traditionelle rammer, at der sker en formnedbrydning. Denne er nødvendig for, at livskraftens dynamik frit kan udfoldes, for det hører netop til livets væsen, at dette til stadighed nedbryder sig selv. Begrebsparrene liv og form, dynamik og forstening aktiveres dog langt fra altid så eksplicit, som det er tilfældet hos Jünger. I Brechts drama

---

”Baal” er det den tøjlesløse legemliggørelse af livskraftens dynamik, nemlig hovedfiguren Baal, der i sit brud på stort set alle samfundets regler, ekspliciterer et forsøg på en pulverisering af det forstenede. Brechts Baalfigur provokerer det pæne borgerskab, hudfletter samfundets dobbeltmoral i sine sange, går fra den ene kvinde til den anden uden nogen form for hensyntagen og udnytter i det hele taget sine omgivelser på enhver tænkelig vis. Han bryder således alle samfundsmæssige konventioner. Den litterære vitalismes forsøg på et brud med samfundets stivnede konventioner kan komme til udtryk metaforisk (som hos Jünger), i en personliggørelse (som hos Brecht), eller i et angreb på alt, der forsøger at fastfryse livets skæbnesvangre dialektik mellem liv og form i sidstnævnte.

Vitalismen er som strømning ikke alene om denne revolte mod det konventionelle samfund: Således er det eksempelvis også typisk for ekspressionismen, og følgelig kan foragten for det etablerede i sig selv ikke udgøre en karakteristik af, hvordan vitalismen kommer til udtryk i litteraturen. Når denne dynamiske opstand mod det forstenede alligevel er vigtig, så er det, fordi det dynamiske beskrives som *liv*, som selve livskraften, og det forstenede som en kvælning af alt levende.

Det store spørgsmål er naturligvis, hvorfor vitalismen ikke hidtil er blevet behandlet som samlet strømning. Forklaringen skal formodentlig findes i nationalsocialismens brug af vitalistiske motiver og metaforer, som f.eks. romantiseringen af den landlige idyl og frugtbarheden. Endvidere skyldes en manglende beskrivelse af vitalismen nok også det svært definerbare livsbegreb og diskursens til tider blot sporadiske tilstedeværelse i de litterære værker.

Den litterære vitalisme skal ses som et samspil af en række bearbejdelser af den vitalistiske grunderkendelse, at livet eksisterer som en autonom, immanent og immateriel kraft, som man kan få adgang til. Denne

---

grunderkendelse, som neovitalisten Hans Driesch mente at have bevist, er af afgørende betydning for, om man kan klassificere et værk som vitalistisk. Om den optages intentionelt eller ej er underordnet, men en sådan opfattelse af livet skal være til stede i et værk, for at det kan betegnes som vitalistisk. I den litterære vitalisme tilføjes der, som denne artikel har forsøgt at vise, flere træk, som kan samles i begrebsparret *liv-form*. Den litterære vitalisme er formnedbrydende og forsøger til stadighed at skabe plads og grobund for livskraftens dynamik og uhæmmede udfoldelse. Hvad enten det er i byen eller på landet, livskraften skal søges, så er det en vitalistisk grundtanke, at livet skal bevare sin dynamik, hinsides den form, det til stadighed ser sig nødsaget til at antage.

Noter

¹ Det er disse karakteristika, der kan udledes af den sparsomme vitalismeforskning. Se f.eks. Halse 2004; Dam 2006; Wunsch 1983 og Von Jagow 2005.

² Eksempelvis føres i reformtidsskriftet ”Die Lebenskunst” (1908) en polemisk diskussion om religionens rolle, og der argumenteres bl.a. for en religion, der tager sit udgangspunkt i mennesket. Se f.eks. Ebert 1908.

³ Især i Skandinavien er der i de senere år udkommet en række værker (primært i forbindelse med kunstudstillinger), der belyser vitalismen, nemlig: ”Livskraft. Vitalismen som kunstnerisk impuls 1900-1930” (katalog til udstilling om Edvard Munch ved Munch-museet i Oslo) og ”Livslyst. Sundhed-Skønhed-Styrke i dansk kunst 1890-1940” (udstillingskatalog til to danske kunstudstillinger 2008). Ligeledes må tobindsværket ”Die Lebensreform”, udgivet af Kai Buchholz fra 2001 anses som et standardværk i

vitalismeforskningen. Dette værks primære fokus er dog livsreformbevægelserne i Tyskland.

⁴ Rækken af forfattere, der omsætter vitalismen i stilistiske og tematiske træk er lang, og det er ikke kun i Tyskland, at vitalismen sætter sine spor i litteraturen. Også i Sverige skriver eksempelvis Edith Södergran om det brændende liv, og i den danske litteratur vinder vitalismen udbredelse hos forfattere som Johannes V. Jensen og Sophus Claussen. Bl.a. disse to forfattere har Anders Ehlers Dam behandlet i sin ph.d-afhandling ”Den vitalistiske strømning i dansk litteratur omkring år 1900” fra 2006.

⁵ Halse 2004 og Lindner 1994.

⁶ F.eks. Hauptmann 1953: 91.

⁷ Det er problematisk at sætte livsfilosofien lig vitalismen. For det første er livsfilosofi (”Lebensphilosophie”) et meget bredt begreb (i ”Historisches Wörterbuch der Philosophie” kan man eksempelvis finde fem betydninger), for det andet leder en sådan antagelse ofte til et forholdsvis snævert perspektiv på den litterære vitalisme, som i den sammenhæng udelukkende forstås som en reception af livsfilosofien (dette er f.eks. tilfældet hos Gunter Martens).

⁸ Da.: ”Livet er herligt: Som når man skyder afsted på ryggen på den rivende strøm, nøgen, under en orangefarvet himmel, og man ingenting ser, som når himmelen bliver violet, derpå sort som et hul.....Eller når man med spidse, skærende tænder parterer en saftig frugt.....eller nedtramper en fjende....eller ud af sorg laver musik.....eller hulkende af kærlighedssorger æder et æble.....eller voldsomt og smigrende bøjer en kvindekrop bagover, således at led og sengestel knager.....”.

⁹ Nietzsche, KSA 1, 884.

---

¹⁰ Ikke desto mindre insisterer Driesch dog på sin teoris gyldighed inden for et naturvidenskabeligt paradigme, ikke mindst på baggrund af et forsøg med søpindsvin, som han foretog i slutningen af 1800-tallet. Her viste det sig, at der ved at spalte en søpindsvinecelle opstod to hele, og ikke to halve, som man ellers kunne have forventet. Dette tolkede Driesch som et bevis for livskraftens eksistens som en autonom, immanent og immateriel kraft.

¹¹ Heym, 1964. Da.: ”Hvor er guderne henne. De er forvandlet, de er spredt. De bor i jorden. Åh, Afrodite, som blev til en edderkop”.

¹² I ”Geschichte des Vitalismus” (1905) oplister Hans Driesch prominente vitalister. Rækken starter ved Aristoteles og slutter ved ham selv.

¹³ Mest direkte er denne adgang til livskraften lanceret af Schopenhauer. Iflg. Schopenhauer må mennesket afstå fra enhver viljesakt for derigennem at nå til selve urviljen. På dette punkt baner Schopenhauer vejen for vitalismen, der også placerer selve livskraften i mennesket selv og ikke i det hinsides. Schopenhauers transformation af Kants ”Ding an sich” til en viljestyret realitet i ens egen krop (Erslev 2007: 41) skaber netop forudsætningen for, at vitalismen kan placere livskraften i det dennesidige liv. Når Schopenhauer så alligevel ikke skal regnes som vitalist, hænger det sammen med hans livsfornægtende svar, f.eks. gennem askesen. Vitalismen er på ingen måder asketisk – livet skal leves her og nu, skal prises og bejaes i alle dets former, og det er også derfor, at vitalismens afgørende filosofiske inspirationskilde er Nietzsche og ikke Schopenhauer.

¹⁴ Da: ” I koloniens udviklingsfase [...] herskede stadig en helt igennem stillebrændende rus af moderlighed. Den var opblomstret som en fuldkommen ny oplevelse i disse kvinder”.

¹⁵ Termen "liminalitet" overtages fra Victor Turner (2008), der på baggrund af feltstudier i Centralafrika kunne konstatere, at liminaliteten bl.a. var karakteriseret ved "a mystical character" (Turner 2008: 105). Ritualets struktur har Turner overtaget fra Arnold van Gennep, der skelner mellem tre faser: 1) rites de separation, 2) rites de marge og 3) rites de agrégation (Schjødt 1992: 5). På samme måde som subjektet i ritualet initieres og kommer ud af den liminale fase som et andet menneske, således sker det også for det livskraftssøgende subjekt, dog med et andet indhold naturligvis.

¹⁶ Eksempelvis i digtene "Kokain" (1917) og "Betäubung" (1925).

¹⁷ Da.: "Alle mennesker og ting i denne tid [krigen] nærmer sig et magisk nulpunkt. At passere dette er ensbetydende med at være udleveret til flammen til et nyt liv; at have passeret dette at være en del af flammen"

¹⁸ Da.: "Således begyndte vi at ane det sælsomme skuespil, der udfolder sig, når blod skyder ind i en fastfrossen mekanisme. Dets første symbol var krigen".

¹⁹ Da.: "Vi er rutsjet gennem en maske i civilisationens net..[.]..som fisk i fangenskab, der er rutsjet tilbage i havet".

²⁰ Se f.eks. Radkau 1998.

²¹ Da.: "I zoologien træder videnskabens inhærente trang til at dræbe livet for derved at kunne udsige noget om det levende særligt tydeligt frem" [...]. "idet den [videnskaben] forsøger at slutte fra det blevne til det blivende og således forsøger at skrue verdens mest vidunderlige og flygtige væsen i sine fatninger".

²² Da.: "Sig mig dit forhold til smerten, og jeg vil sige dig, hvem du er!"

²³ Helt så eksplicit formulerer Jünger det ikke, men det er det, der ligger i hans påstand om, at borgeren ingen relation har til det onde.

²⁴ Da.: "Et øjeblik strakte den [en rovlarve] sine svømme-, fange- og ædeled, så susede den i et piskende ryk gennem vandet og snappede en sprællende

---

kropsbunke, en stor haletudse, der forsvarede sig med fødderne, fortærede den og trak den ned i det mørke, bevægelige vand, mellem rådne stumper af knækkede siv og oversvømmede pilebuske, bed stadig fastere i de bløde dele af det fortvivlet kæmpende dyr og begyndte at suge blodet og alle safter ud af den langsomt døende krop”

²⁵ Da: ”suse”, ”i et piskende ryk”, ”sprælle”, ”bide”, ”kæmpe”, ”suge”.

²⁶ Tysk: „stärkerem Brand“, „gewaltigem, fressendem Feuer“, „immer härter“, „immer tiefer“, „immer dörrender“.

²⁷ Da.: ”Frygteligt rasede kampen mellem de grusomme ”rovdyr” i dybet²⁷, de hugtandsbevæbnede guldsmedelarver, blodiglerne og de gamle, sultne hansalamandere, der var vokset ud over deres form. Mange levede med ødelagte og langsomt regenererende led, væskende sår, hud fuld af rifter”.

²⁸ Da.: ”store og stærke og levede i lang tid”.

²⁹ Da: ”Altså død? Stakkels dyr, at komme mig i vejen”.

³⁰ Da.: ”Hvad man vil [...] er hvad man skal”.

³¹ Det franske citat lyder: ”La barbarie mieux que la platitude”.

Bibliografi

Andersen, Jørn Erslev: „Æd dig selv! Om Max Stirners selv-absorption” S. 38-41 i: NY MUTANT, nr. 1, 2007.

Brecht, Bertolt: „Baal. 1. Fassung“. In: *Baal. Drei Fassungen*. Kritisch ediert und kommentiert von Dieter Schmidt. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1966.

Dam, Anders Ehlers: *Den vitalistiske strømning i dansk litteratur omkring år 1900*. Ph.d.-afhandling, Nordisk Institut, Århus Universitet 2006.

- Darwin, Charles: *On the Origin of Species by Means of Natural Selection or The Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life*. Dover Publications, INC., Mineola, N.Y 2006.
- Dohnke, Kay: „Heimatliteratur und Heimatkunstbewegung“ S. 481-493 in: Dieter Kerbs et al. (Hrsg.): *Handbuch der deutschen Reformbewegungen 1880-1933*. Peter Hammer Verlag, Wuppertal 1998.
- Driesch, Hans: *Philosophie des Organischen*. Verlag von Quelle & Meyer, Leipzig 1928.
- Ebert, Claudia: „Ein monistischer Pfarrer“ S. 305-308 i: *Die Lebenskunst*. Zeitschrift für persönliche Kultur 3. Jg., Nr. 13, 1908.
- Halse, Sven: „Vitalisme – fænomen og begreb“ i *KRITIK 171*, Gyldendal, København 2004.
- Hauptmann, Gerhart: *Die Insel der großen Mutter*. C. Bertelsmann Verlag, Gütersloh 1953.
- Heym, Georg: ”Dionysos”, i Georg Heym: *Dichtungen und Schriften*. Verlag Heinrich Ellermann, Hamburg und München 1964.
- Jagow, Bettina von et al. (Hrsg.): *Literatur und Medizin. Ein Lexikon*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2005.. Hamburg und München 1964.
- Jünger, Ernst: *Das Abenteuerliche Herz. Erste Fassung. Aufzeichnungen bei Tag und Nacht*. J.G. Cotta'sche Buchhandlung, Stuttgart 1979.
- Jünger, Ernst: *Der Kampf als inneres Erlebnis*. J.G. Cotta'sche Buchhandlung, Stuttgart 1980. (*Jünger 1980a*)
- Jünger, Ernst: *Über den Schmerz*. J.G. Cotta'sche Buchhandlung, Stuttgart 1980. (*Jünger 1980*)

-
- Lukács, Georg: *Die Zerstörung der Vernunft. Der Weg des Irrationalismus von Schelling zu Hitler*. Aufbau-Verlag, Berlin 1955.
- Mann, Thomas: *Betrachtungen eines Unpolitischen*. S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 2002.
- Martens, Gunter: *Vitalismus und Expressionismus. Ein Beitrag zur Genese und Deutung expressionistischer Stilstrukturen und Motive*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart 1971.
- Nietzsche, Friedrich: *Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*. Hrsg. von Giorgio Colli und Mazzino Montinari. Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1999. (KSA)
- Radkau, Joachim: *Das Zeitalter der Nervosität. Deutschland zwischen Bismarck und Hitler*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1998.
- Riedel, Wolfgang: *"Homo Natura". Literarische Anthropologie um 1900*. Walter de Gruyter & Co, Berlin 1996.
- Schjødt, Jens Peter: "Ritualstruktur og ritualklassifikation" S. 5-23 in: *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift*, no. 20, 1992.
- Schmuhl, Hans-Walter: „Eugenik und Rassenkunde“ S. 143-148 i Baumunk, Bodo-Michael et al. (Hrsg.): *Darwin und Darwinismus. Eine Ausstellung zur Kultur- und Naturgeschichte*. Akademie Verlag, Berlin 1994.
- Simmel, Georg: *Der Konflikt der modernen Kultur*. Verlag von Duncker & Humblot, München und Leipzig 1921.
- Spengler, Oswald: *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. Verlag C.H. Beck, München 1979.
- Sprengel, Peter: *Darwin in der Poesie. Spuren der Evolutionslehre in der deutschsprachigen Literatur des 19. und 20. Jahrhunderts*. Verlag Königshausen & Neumann, Würzburg 1998.

Turner, Victor W.: *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*, New Jersey 2008

Vassenden, Eirik: „Estetikk og vold. Om noen motiver hos Åsmund Sveen”, i O. Karlsen: *Krysninger. Om moderne nordisk lyrikk*, Oslo 2007.

Weber, Max: „Wissenschaft als Beruf“, i Max Weber *Schriften 1894-1922*. Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 2002.

Wünsch, Marianne: „Das Modell der ”Wiedergeburt” zu ”neuem Leben“ in erzählender Literatur 1890-1930“, S. 379-408 i Karl Richter et al. (udg.): *Klassik und Moderne. Die Weimarer Klassik als historisches Ereignis und Herausforderung im kulturgeschichtlichen Prozeß*. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart 1983.

Zuckmayer, Carl: *Der fröhliche Weinberg. Theaterstücke*. S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 2002.

Zuckmayer, Carl: „Die Geschichte vom Tümpel“, i Carl Zuckmayer: *Erzählungen*. S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 2004.